

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Geçen Kimi Beden Dili Unsurlarının Çağdaş Yorumlarla Karşılaştırılması*

Ethem BABRAK*

* Öğr. Gör., Bitlis Eren
Üniversitesi,
ebabrak@beu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8418-9271

Gönderilme/ Received

06.05.2026

Kabul Tarihi/ Accepted

01.09.2026

Yayın Tarihi/Published

01.10.2026

Öz

Bu çalışma, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı eserinde yer alan beden diline ilişkin söylemleri incelemeyi ve bu söylemleri çağdaş beden dili kuramlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Eserde yüz, çene, burun ve boy gibi fiziksel özellikler üzerinden insan karakterine dair çeşitli çıkarımlar yapılmakta; bedensel görünüm, ahlak, mizaç ve içsel hallerle ilişkilendirilmektedir. Araştırmanın temel amacı, söz konusu çıkarımların günümüz dünyasında ne düzeyde uyduğunu, çağdaş bilimsel yaklaşımlar ışığında incelemek ve uyumlayan yerleri göstermektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayalı olarak yürütülmüştür. Marifetname'de beden ve davranışlara ilişkin bölümler; beden dili, iletişim ve davranış bilimleri alanlarında yayımlanmış güncel kitap ve makalelerle karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Bu kapsamda Paul Ekman'ın duygu ifadeleri kuramı, Mehrabian'ın sözsüz iletişim modeli ve Goffman'ın benlik sunumu yaklaşımı temel karşılaştırma çerçeveleri olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, İbrahim Hakkı'nın beden diliyle ilgili bazı gözlemlerinin döneminin bilgi birikimi ve sezgisel yaklaşımları çerçevesinde anlamlı olduğunu; ancak önemli bir kısmının çağdaş bilimsel verilerle sınırlı düzeyde örtüştüğünü göstermektedir. Bununla birlikte Marifetname, bedeni iletişimsel bir araç olmanın yanında, ahlak ve karakterin inşa edildiği bir alan olarak ele alması bakımından modern beden dili literatüründen ayrılmaktadır. Çalışmanın, klasik eserlerde yer alan beden dili yorumlarını çağdaş bilimsel perspektifle yeniden değerlendirmeye katkı sağlayarak alana özgün ve eleştirel bir bakış kazandıracığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beden Dili, İletişim Analizi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname, Çağdaş Yorum.

* Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. Benzerlik tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by plagiarism detection softwares. No similarity detected.

** Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.

*** Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

The study was conducted by a single author.

**** Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

***** Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.

Kaynak gösterme / To cite this article: Babrak, E. (2026). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Geçen Kimi Beden Dili Unsurlarının Çağdaş Yorumlarla Karşılaştırılması. İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 6(2), 408-432. doi: 10.59534/jcss.1945943

A Comparison of Body Language Elements in Erzurumlu İbrahim Hakkı's Mârifetnâme With Contemporary Interpretations

Ethem BABRAK*

* Lect., Bitlis Eren University,
ebabrak@beu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8418-9271

Gönderilme/ Received
06.05.2026

Kabul Tarihi/ Accepted
01.09.2026

Yayın Tarihi/Published
01.10.2026

Abstract

This study aims to examine the body language-related interpretations found in Mârifetnâme, authored by Erzurumlu İbrahim Hakkı, and to evaluate these interpretations through a comparative analysis with contemporary body language theories. In the work, various inferences about human character are made based on physical features such as the face, jaw, nose, and height; bodily appearances are associated with morality, temperament, and inner states. The primary objective of the study is to examine, in light of contemporary scientific approaches, the extent to which these inferences correspond with present-day understandings and to identify the points at which they diverge. The study was conducted using qualitative research methods, specifically document analysis. The sections of Mârifetnâme related to the body and behavior were comparatively analyzed alongside contemporary books and articles published in the fields of body language, communication, and behavioral sciences. Within this framework, Paul Ekman's theory of emotional expressions, Mehrabian's model of nonverbal communication, and Goffman's approach to the presentation of self were employed as the main comparative frameworks. The findings indicate that some of İbrahim Hakkı's observations on body language are meaningful within the context of the knowledge base and intuitive approaches of his period; however, a significant portion of them shows only limited correspondence with contemporary scientific data. Nevertheless, Mârifetnâme differs from modern body language literature in that it treats the body not only as a communicative tool but also as a domain in which morality and character are constructed. It is anticipated that this study will contribute to the field by reevaluating body language interpretations found in classical works from a contemporary scientific perspective and by offering an original and critical viewpoint.

Keywords: Body Language, Communication Analysis, İbrahim Hakkı of Erzurum, Marifetname, Contemporary Interpretation.

1. Giriş

Beden dili, bireyin sözlü iletişim dışında kalan jest, mimik, duruş, bakış, yüz ifadesi, ses tonu ve bedensel konumlanış gibi unsurlar aracılığıyla anlam üretmesini ifade eden çok katmanlı bir iletişim alanıdır. İletişim bilimlerinde sözsüz iletişim başlığı altında ele alınan beden dili, bireyin duygu, düşünce ve tutumlarının dışavurumunda önemli bir rol oynamakta; kişilerarası etkileşim süreçlerinde algı, izlenim oluşumu ve anlamlandırma mekanizmalarıyla yakından ilişkilendirilmektedir (Argyle, 1988, s. 12; Knapp & Hall, 2010, s. 5). Bu çerçevede beden biyolojik bir varlık alanı olmanın yanında, aynı zamanda toplumsal anlamların üretildiği ve okunduğu bir gösterge sistemi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yüz ifadeleri, göz teması, duruş ve sesin kullanımı gibi sözsüz iletişim unsurları, iletişim araştırmalarında bireyin hem anlık duygusal durumlarını hem de sosyal etkileşim içindeki konumlanışını anlamada başvuru alan temel araçlar arasında yer almaktadır.

Çağdaş beden dili çalışmaları, büyük ölçüde bedenin iletişimsel işlevine odaklanmaktadır. Paul Ekman'ın yüz ifadelerine ilişkin araştırmaları, temel duyguların kültürlerarası benzer yüz ifadeleriyle dışa vurulduğunu ileri sürerken (Ekman, 1992), Mehrabian'ın sözsüz iletişim modeli beden, ses ve söz arasındaki ilişkiyi iletişimsel etki bakımından tartışmaya açmıştır (Mehrabian, 1971). Goffman ise bedeni, bireyin gündelik yaşamda toplumsal rollerini sergilediği ve kendisini başkalarına sunduğu bir performans alanı olarak yorumlamıştır (Goffman, 1959). Bu yaklaşımlar, bedenin kişilerarası iletişimde anlam üreten, yöneten ve dönüştüren bir unsur olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bedenin insanın iç dünyasını yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilmesi, sadece modern sosyal bilimlere özgü değildir; bu düşüncenin tarihsel kökleri çok daha eski dönemlere uzanmaktadır.

İnsanın dış görünüşü ile içsel özellikleri arasında ilişki kurma eğilimi, Antik Yunan'daki fizyonomi geleneğinden başlayarak İslam düşüncesindeki ilm-i firaset, ilm-i sima ve ilm-i kıyafet gibi alanlara kadar uzanan geniş bir tarihsel arka plana sahiptir. Bu geleneklerde beden, görünen fiziksel yapı ile birlikte karakter, mizaç ve ahlâk hakkında işaretler taşıyan bir alan olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bedenin bir anlam taşıyıcısı olarak okunması, hem Doğu hem Batı düşünce tarihinde farklı biçimlerde karşımıza çıkan köklü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ancak tarihsel süreç içerisinde bu okuma biçimleri, modern bilimsel yöntemlerin gelişmesiyle birlikte eleştiriye açılmış; özellikle fizyonomik ve morfolojik çıkarımların bilimsel geçerliliği ciddi biçimde tartışılmıştır. Buna rağmen bu gelenekler, insanın beden üzerinden anlamlandırılmasına ilişkin düşünsel bir miras sunmaları bakımından önemini korumaktadır.

İslam düşünce tarihinde beden ile ruh, ahlâk ve mizaç arasındaki ilişkiyi bütüncül biçimde ele alan önemli isimlerden biri Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır. 1703–1780 yılları arasında yaşayan İbrahim Hakkı Erzurumî, dönemin önde gelen mutasavvıf, mütefekkir ve müelliflerinden biri olarak kabul edilmektedir (Altıntaş, 1997; İbrahimhakkıoğlu, 1992). Onun en tanınmış eserlerinden biri olan Marifetname, ansiklopedik niteliğiyle astronomiden anatomiye, psikolojiden ahlâka kadar birçok alanı bir araya getiren kapsamlı bir metindir. Eser, insanı

salt fiziksel ya da zihinsel yönleriyle değil; beden, ruh, nefis ve ahlâk boyutlarıyla birlikte ele alan bütüncül bir insan tasavvuru sunmaktadır. Bu çerçevede beden, İbrahim Hakkı'nın düşüncesinde edilgen bir yüzey değil; insanın iç dünyasının dışı vurulduğu, aynı zamanda terbiye edildiği bir alan olarak konumlandırılmaktadır.

Her ne kadar “beden dili” kavramı modern terminolojiye ait olsa da, Marifetname'de insanın yüzü, bedensel yapısı, sesi, duruşu ve çeşitli fiziksel özellikleri üzerinden karakter ve mizaç hakkında yorumlar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada "beden dili" kavramı dar anlamıyla yalnızca jest, mimik ve postür gibi dinamik sözsüz davranışları ifade etmek üzere kullanılmamakta; Marifetname'nin beden üzerinden anlam üretme biçimlerini karşılaştırmalı olarak tartışabilmek amacıyla sabit fizyonomik özellikler de inceleme kapsamına alınmaktadır. Bununla birlikte analizde dinamik sözsüz göstergeler ile sabit morfolojik özellikler kavramsal olarak birbirinden ayrılmıştır. Eserde boy, saç, göz, alın, çene, burun, omuz, göğüs, ses ve yürüyüş gibi unsurlar yalnızca fiziksel nitelikler olarak değil; bireyin ahlâkî eğilimleri ve içsel hâlleriyle ilişkili göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle Marifetname, modern anlamda sözsüz iletişim literatüründe ele alınan beden okumalarıyla belirli kavramsal temas noktaları taşımakla birlikte, bu okumaları iletişimsel açıklamanın ötesine taşıyarak ahlâkî ve manevî bir zemine oturtmaktadır. Başka bir ifadeyle, modern beden dili çalışmaları bedeni çoğunlukla “ifade eden” ve “okunan” bir iletişim aracı olarak ele alırken, Marifetname bedeni aynı zamanda ahlâkî biçimlenmenin ve nefis terbiyesinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Bu farklılık, Marifetname'nin tarihsel bir fizyonomi metni olmanın yanında, bedenin anlamlandırılma biçimlerine dair alternatif bir epistemolojik çerçeve olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü modern beden dili literatürü büyük ölçüde deneysel bulgular, gözlemsel veriler ve psikolojik süreçler üzerinden ilerlerken; İbrahim Hakkı'nın yaklaşımı vahiy, sezgi, ahlâk ve gözlemi birlikte içeren daha geniş bir bilgi anlayışına dayanmaktadır (Bingöl, 1993; Okumuş, 2008). Bu durum, Marifetname'de yer alan beden-karakter ilişkisine dair yorumların günümüz bilimsel ölçütleriyle birebir doğrulanabilir olup olmadığından daha önemli bir soruyu gündeme getirmektedir: İnsan bedeni farklı dönemlerde, farklı bilgi rejimleri içinde nasıl anlamlandırılmıştır? Bu soruya verilecek cevap, klasik metinlerin çağdaş iletişim ve beden dili çalışmalarına doğrulama ya da yanlışlama düzleminin yanı sıra, tarihsel ve kavramsal derinlik kazandırma bakımından da katkı sunabileceğini göstermektedir.

Mevcut literatürde Marifetname üzerine yapılan çalışmalar daha çok eserin tasavvufî, ahlâkî, kozmolojik ve ansiklopedik yönleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Irmak, 1973; Okumuş, 2008). Buna karşılık eserde yer alan beden dili unsurlarının çağdaş beden dili kuramlarıyla sistematik ve karşılaştırmalı biçimde ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle bedenin iletişimsel, ahlâkî ve epistemolojik boyutlarını aynı çerçevede değerlendiren karşılaştırmalı analizlerin eksikliği, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Marifetname'de beden dili ve fiziksel özellikler üzerinden yapılan karakter yorumlarını çağdaş beden dili literatürüyle

karşılaştırmalı biçimde inceleyerek hem klasik düşünce geleneğine hem de iletişim çalışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmada Marifetname'de yer alan yüz ve beden yapısına dayalı karakter analizleri, metin çözümlemesi yöntemiyle incelenecek; elde edilen bulgular modern beden dili kuramları, kişilik tipolojileri ve beden sosyolojisi yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Böylece klasik İslam düşüncesinin insan anlayışı ile çağdaş bilimsel perspektifler arasında kavramsal bir köprü kurulması hedeflenmektedir. Çalışma, beden bir anlam taşıyıcısı olarak nasıl yorumlandığını ortaya koyarken; iletişim bilimleri, kişilik psikolojisi ve sosyoloji gibi alanlara disiplinler arası bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda çalışma şu araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

AS1: Marifetname'de beden dili ve fiziksel özellikler üzerinden yapılan karakter çıkarımları, hangi epistemolojik ve düşünsel temellere dayanmaktadır?

AS2: Bu çıkarımlar, çağdaş beden dili kuramlarıyla (Ekman, Mehrabian, Goffman) karşılaştırıldığında hangi noktalarda kavramsal kesişim, hangi noktalarda belirgin ayrışma göstermektedir?

AS3: Marifetname'nin beden anlayışı, modern beden dili literatürüne tarihsel ve kavramsal açıdan ne tür bir katkı sunabilir?

2. Literatür Taraması

Çağdaş beden dili ve sözsüz iletişim literatürü, beden bir duygu, tutum ve sosyal kimlik üretimindeki rolünü farklı kuramsal çerçevelerden ele almaktadır. Bu çalışmada karşılaştırma zemini olarak üç temel kuramsal yaklaşım benimsenmiştir: Paul Ekman'ın duygu ifadeleri kuramı, Albert Mehrabian'ın sözsüz iletişim modeli ve Erving Goffman'ın benlik sunumu yaklaşımı. Aşağıda bu kuramların temel varsayımları ve çalışma kapsamında nasıl kullanıldıkları özetlenmektedir.

2.1. Paul Ekman ve Duygu İfadeleri Kuramı

Paul Ekman, 1960'lardan itibaren yürüttüğü kültürlerarası araştırmalarda, belirli temel duyguların evrensel yüz ifadeleriyle dışa vurulduğunu ileri sürmüştür. Ekman'a göre öfke, üzüntü, mutluluk, korku, şaşkınlık ve tiksinti olmak üzere altı temel duygu, kültürel farklılıklardan bağımsız olarak benzer yüz kası hareketleriyle ifade edilmektedir (Ekman, 1992, s. 169–171). Ekman ve Friesen (1978), yüz hareketlerini sistematik biçimde tanımlamak amacıyla Yüz Eylem Kodlama Sistemi'ni (Facial Action Coding System – FACS) geliştirmiştir. FACS, doğrudan duyguları sınıflandırmaktan ziyade, gözlenebilir yüz hareketlerini "eylem birimleri" (action units) üzerinden kodlamaya olanak sağlayan anatomik temelli bir sistemdir. Ekman'ın duygu araştırmaları ise belirli temel duyguların yüz ifadelerinde kültürlerarası ortaklıklar bulunduğu tezine dayanmaktadır (Ekman, 1992). Bununla birlikte yüz ifadelerinin ortaya çıkışı ve yorumlanmasında kültürel gösterim kuralları ve bağlamsal etkenler de önem taşımaktadır (Ekman, 2003). Bu çalışmada Ekman'ın kuramı, Marifetname'de yüz ifadeleri, kaş hareketleri, bakış ve mimik gibi dinamik unsurlara yüklenen anlamların çağdaş bilimle ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

2.2. Albert Mehrabian ve Sözsüz İletişim Modeli

Albert Mehrabian, 1971 tarihli çalışmasında, özellikle duygu ve tutumların iletiminde sözsüz kanalların sözel içerikten çok daha belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Mehrabian'ın sık atıf alan modeline göre, özellikle duygu ve tutum bildiren iletilerde sözel içerikle vokal ve görsel ipuçları arasında uyumsuzluk bulunduğu, alıcının değerlendirmesinde sözsüz ipuçları önemli bir ağırlık kazanabilmektedir (Mehrabian, 1971, s. 43–44). Bu model, iletişimde beden ve sesin taşıdığı anlamın büyüklüğünü göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, Mehrabian'ın kendisi de bu bulguların yalnızca tutarsız ya da belirsiz mesaj durumlarında geçerli olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla model, tüm iletişim süreçlerine genellenebilecek mutlak bir kuraldan ziyade, sözsüz kanalların duygusal anlam üretimindeki ağırlığını gösteren bir çerçeve olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada Mehrabian'ın modeli, Marifetname'de ses tonu, konuşma hızı, beden duruşu ve jest gibi unsurlara atfedilen karakterolojik ve duygusal anlamları karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır.

2.3. Erving Goffman ve Benlik Sunumu Yaklaşımı

Erving Goffman, 1959 tarihli eserinde toplumsal yaşamı bir tiyatro sahnesine benzeterek, bireylerin gündelik etkileşimlerde kendilerini başkalarına stratejik biçimde "sunduklarını" ileri sürmüştür. Bu dramaturjik yaklaşıma göre beden, bireyin toplumsal rollerini sergilediği, izlenimlerini yönettiği ve bağlama göre ayarladığı bir performans aracıdır (Goffman, 1959, s. 22–24). Goffman için bedensel davranışların anlamı büyük ölçüde içinde bulunulan sosyal bağlama, etkileşimin amacına ve izleyicinin beklentilerine göre değişmektedir; yani beden, sabit bir içsel hakikati yansıtan bir ayna değil, durumsal olarak şekillenen dinamik bir sunum yüzeyidir. Bu çalışmada Goffman'ın yaklaşımı, Marifetname'deki bedenin toplumsal görünürlüğü, benlik inşası ve iç-dış tutarlılık anlayışını karşılaştırmak için başvurulacak temel çerçevelerden biri olarak belirlenmiştir.

2.4. Klasik İslâm Düşüncesinde Beden ve Karakter İlişkisi

Yukarıdaki çağdaş yaklaşımların karşısında, klasik İslâm düşüncesinde beden, nefis ve ruh kavramlarıyla birlikte ele alınmış; bedensel davranışlar ahlâkî durumun ve içsel hâllerin görünür tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımda beden, iletişimsel bir araç olmanın yanında, karakterin ve ahlâkın yansıdığı bir alan olarak konumlandırılmıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı eseri, insanı beden–ruh–ahlâk bütünlüğü içinde ele alması bakımından bu geleneğin önemli örneklerinden biridir. Marifetname üzerine yapılan ilk akademik çalışmalar arasında Irmak'ın (1973) eseri sayılabilir. Bu çalışma, eserin genel yapısını ve İbrahim Hakkı'nın düşünce sistemini tanıtmak bakımından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Devam eden süreçte eser üzerine yapılan çalışmalar genellikle onun tasavvufi, kozmolojik ve ansiklopedik yönlerine odaklanmış; beden dili ve bedensel göstergelerin çağdaş kuramlarla karşılaştırmalı analizi sınırlı düzeyde ele alınmıştır (Okumuş, 2008, s. 10–16). Bu durum, Marifetname'deki beden ve karakter anlayışının modern beden dili literatürüyle ilişkilendirilmesini gerekli kılmakta ve mevcut çalışmanın literatüre özgün katkısını oluşturmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olup doküman analizi yöntemine dayanmaktadır. Doküman analizi, yazılı metinlerin sistematik biçimde incelenmesi, anlam örüntülerinin ortaya çıkarılması ve bu örüntülerin belirli kuramsal çerçeveler ışığında yorumlanmasını amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 189–190). Çalışmada, klasik bir metin olan Marifetname’de beden dili, dış görünüş ve bedensel özellikler üzerinden yapılan karakter yorumları çözümlenmiş; bu yorumlar çağdaş beden dili literatürüyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle araştırma, sadece betimleyici değil, aynı zamanda yorumlayıcı ve karşılaştırmalı nitelik taşımaktadır.

Araştırmanın deseni, tarihsel bir metnin güncel kuramsal yaklaşımlarla karşılaştırılmasına dayalı nitel bir inceleme olarak kurgulanmıştır. Bu tercih, çalışmanın temel amacıyla uyumludur. Nitekim araştırma, Marifetname’deki beden–karakter ilişkisine dair yorumların hangi düşünsel zemine dayandığını belirlemeyi, bu yorumların çağdaş beden dili kuramlarıyla kesişim ve ayrışma noktalarını tespit etmeyi ve söz konusu metnin modern beden dili literatürüne kavramsal katkısını tartışmayı hedeflemektedir.

3.2. Veri Kaynağı ve İnceleme Kapsamı

Araştırmanın birincil veri kaynağını Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname adlı eseri oluşturmaktadır. Çalışmada, eserin açıklamalı modern yayını olan Erzurumlu İbrahim Hakkı (1999), Marifetname: Açıklamalı eksiksiz metin (Haz. M. F. Meyan) esas alınmıştır. İnceleme sürecinde eserin özellikle insan bedeni, uzuvların özellikleri, dış görünüş, ahlâk, mizaç, nefis terbiyesi ve bedensel tavırlarla ilgili bölümleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Metin içinde doğrudan beden bölgeleri ve fiziksel özellikler üzerinden karakter çıkarımı yapılan bölümler ile bedenin ahlâkî ve manevî yönüyle ilişkilendirildiği kısımlar temel analiz birimlerini oluşturmuştur. Bu doğrultuda özellikle fiziksel özelliklere dayalı değerlendirmelerin yoğunlaştığı sayfalar (örneğin s. 383–395) ile beden, nefis, ahlâk ve terbiye ilişkisini ele alan bölümler (örneğin s. 420; 430–432; 470–486; 697–698; 943; 975–977) ayrıntılı olarak incelenmiştir. Böylece araştırma hem morfolojik beden yorumlarını hem de bu yorumların düşünsel arka planını birlikte ele alan bir veri seti üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmanın ikincil veri kaynaklarını ise çağdaş beden dili, sözsüz iletişim, yüz algısı, sosyal etkileşim ve beden sosyolojisi alanlarında yayımlanmış kuramsal ve ampirik çalışmalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda özellikle Paul Ekman, Albert Mehrabian ve Erving Goffman’ın kuramsal yaklaşımları temel karşılaştırma eksenleri olarak belirlenmiş; gerekli görülen yerlerde Argyle, Knapp ve Hall, Todorov ve Burgoon gibi araştırmacıların çalışmalarıyla karşılaştırmalı okuma derinleştirilmiştir.

3.3. Veri Seçimi ve Örneklem Ölçütleri

Çalışmada amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem yaklaşımı benimsenmiştir. Buna göre Marifetname'nin tamamı yerine, araştırma sorularıyla doğrudan ilişkili olan bölümler incelemeye alınmıştır. Metin parçalarının seçilmesinde şu ölçütler esas alınmıştır:

- Bedenin belirli bir organı, uzvu ya da fiziksel özelliği üzerinden karakter, mizaç veya ahlâka ilişkin çıkarım yapılması,
- Bedensel görünüm ile içsel hâller arasında açık bir ilişki kurulması,
- Bedenin nefis terbiyesi, ahlâkî olgunluk ya da insanın kemaliyle ilişkilendirilmesi,
- Çağdaş beden dili kuramlarıyla karşılaştırılabilecek iletişimsel, duygusal ya da toplumsal anlam katmanları içermesi.

Bu ölçütler doğrultusunda çalışma materyali iki ana düzeyde ele alınmıştır. Birinci düzey, yüz, boy, saç, göz, alın, çene, burun, omuz, göğüs, sırt, el, ayak, ses ve yürüyüş gibi beden bölgeleri ya da bedensel özellikler üzerinden yapılan doğrudan karakter yorumlarından oluşmaktadır. İkinci düzey ise bedeni ahlâk, nefis ve içsel olgunlukla ilişkilendiren daha genel kavramsal açıklamalardır. Böylece sırf fiziksel özelliklerin listelendiği bir inceleme yapılmamış; bu özelliklere yüklenen anlamların dayandığı düşünsel çerçeve de analiz kapsamına alınmıştır.

Çalışmanın kapsamı belirlenirken yayın etiği ve araştırmanın odak noktası gözetilerek bir sınırlandırmaya gidilmiştir. İncelenen eserde üreme organlarına ve cinsel uzuvlara ilişkin fiziksel özellikler üzerinden de çeşitli karakter ve mizaç çıkarımları yapılmaktadır. Ancak bu içerikler, çalışmanın iletişim bilimleri ve beden dili odağıyla doğrudan örtüşmemesi ve araştırmanın temel sınırları dışında kalması nedeniyle inceleme kapsamı dışında tutulmuştur.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veriler, Braun ve Clarke'ın (2006) tematik analiz yaklaşımından yararlanılarak çözümlenmiştir. Analiz süreci, araştırma sorularıyla uyumlu biçimde birkaç aşamada yürütülmüştür.

İlk aşamada, Marifetname'nin çalışma kapsamına alınan bölümleri tekrar tekrar okunarak metne aşinalık sağlanmıştır. Bu aşamada bedensel özellikler, karakter nitelikleri, ahlâkî değerlendirmeler ve beden-iç dünya ilişkisine işaret eden ifadeler belirlenmiş; ilgili kısımlar notlandırılmıştır.

İkinci aşamada, metinde yer alan ifadeler açık kodlara dönüştürülmüştür. Bu kodlama sürecinde örneğin “beden bölgesi”, “yüklenen karakter özelliği”, “ahlâkî anlam”, “mizaç göstergesi”, “iç-dış tutarlılığı”, “nefis terbiyesi”, “iletişimsel işlev” ve “toplumsal görünürlük” gibi kategoriler kullanılmıştır. Böylece Marifetname'deki beden yorumları fiziksel niteliklerin yanı sıra, anlamlandırma biçimleri bakımından da sınıflandırılmıştır.

Üçüncü aşamada, oluşturulan kodlar daha üst düzey tematik kümeler altında bir araya getirilmiştir. Bu doğrultuda analizde şu temel temalar belirginleşmiştir:

- Bedenin ontolojik ve ahlâkî işlevi,
- İç hâl ile dış görünüş arasındaki ilişki,
- Bedensel ifadelerin karakter ve mizaçla ilişkilendirilmesi,
- Bedenin terbiye edilebilirliği ve denetimi,
- Bedensel göstergelerin toplumsal ve iletişimsel anlamı.

Dördüncü aşamada, elde edilen temalar çağdaş beden dili literatürüyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu aşama doğrudan araştırmanın ikinci ve üçüncü sorularına karşılık gelecek biçimde yapılandırılmıştır. Karşılaştırmalı analizde üç temel kuramsal çerçeve esas alınmıştır: Paul Ekman'ın duygu ifadelerinin evrenselliğine dayalı yaklaşımı, Mehrabian'ın sözsüz iletişimin duygusal anlam üretimindeki rolünü vurgulayan modeli ve Goffman'ın benlik sunumu yaklaşımı. Bu çerçeveler kullanılarak Marifetname'deki yorumların hangi noktalarda çağdaş beden dili anlayışıyla kavramsal yakınlık gösterdiği, hangi noktalarda ise ondan ayrıldığı değerlendirilmiştir.

Karşılaştırma sürecinde şu ölçütler dikkate alınmıştır:

- Bedenin temel işlevi,
- Bedensel göstergelerin iletişimsel ya da ahlâkî niteliği,
- İç dünya ile dış görünüş arasında kurulan ilişki,
- Bedenin kontrol edilebilirliği,
- Bedensel özelliklerden karakter çıkarsamanın bilimsel ve kuramsal statüsü,
- Bedenin toplumsal etkileşimdeki rolü.

Bu sayede analiz, benzerlik ve farklılıkların sıralandığı bir karşılaştırma olmaktan çıkarılarak, iki farklı bilgi rejiminin bedeni nasıl anlamlandırıdığını ortaya koyan yorumlayıcı bir çözümlemeye dönüştürülmüştür. Karşılaştırma prosedürü somut olarak üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, tematik analiz yoluyla Marifetname'den elde edilen her bir bulgu kategorisi, örneğin "kaş çatıklığı ile öfke ilişkisi", "boy uzunluğu ile saflık ilişkisi" veya "ses tonu ile mizaç ilişkisi", ayrı bir analiz birimi olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada, her bir analiz birimi, içeriğine en uygun kuramsal çerçeveye eşleştirilmiştir: Yüz ifadesi ve mimiklere dayalı bulgular Ekman'ın duygu ifadeleri kuramıyla; ses tonu, konuşma hızı ve bedensel duruşa ilişkin bulgular Mehrabian'ın sözsüz iletişim modeliyle; bedenin toplumsal görünürlüğü ve benlik sunumuna ilişkin bulgular ise Goffman'ın dramaturjik yaklaşımıyla karşılaştırılmıştır. Üçüncü aşamada, eşleştirmeler kavramsal yakınlık ve ayrışma düzeyleri bakımından değerlendirilmiş; değerlendirmeler "kesişim", "kısmi kesişim", "ayrışma" ve "belirgin ayrışma" kategorileri altında sınıflandırılmıştır. Bazı boyutların aynı anda hem ortaklık hem de farklılık içermesi durumunda ise "kısmi kesişim/ayrışma" ifadesi kullanılmıştır. Bu sınıflandırmalar Tablo 1 ve Tablo 2'de özetlenmiştir. Bu sistematik prosedür sayesinde karşılaştırmanın genel bir

benzerlik-farklılık tartışması düzeyinde kalmaması, her bir beden dili unsurunun ilgili kuramsal çerçeve temelinde izah edilmesi sağlanmıştır.

3.5. Araştırma Soruları ile Analiz Süreci Arasındaki İlişki

Araştırmanın birinci sorusu (Marifetname’de beden dili ve fiziksel özellikler üzerinden yapılan karakter çıkarımlarının hangi epistemolojik ve düşünsel temellere dayandığı), metnin ahlâk, nefis, mizaç ve insan terbiyesiyle ilgili kavramsal çerçevesinin çözümlenmesiyle ele alınmıştır. Bu nedenle analizde salt fiziksel özellik listeleri değil, bu yorumları anlamlandıran düşünsel bağlam da dikkate alınmıştır.

İkinci araştırma sorusu, Marifetname’deki çıkarımların çağdaş beden dili kuramlarıyla hangi noktalarda kesiştiğini ve ayrıştığını belirlemeye yöneliktir. Bu amaçla tematik bulgular, Ekman, Mehrabian ve Goffman’ın yaklaşımlarıyla sistematik biçimde karşılaştırılmıştır.

Üçüncü araştırma sorusu ise Marifetname’nin beden anlayışının modern beden dili literatürüne tarihsel ve kavramsal katkısını tartışmayı hedeflemektedir. Bu nedenle analiz, sadece “uyuşma/uyuşmama” değerlendirmesiyle sınırlı tutulmamış; eserin iletişim çalışmaları açısından ne tür bir alternatif bakış sunduğu yorumlayıcı biçimde ele alınmıştır.

3.6. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik Hususlar

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, araştırma sürecinin şeffaflığı, veri kaynaklarının açık biçimde tanımlanması ve analiz adımlarının izlenebilirliği ile güçlendirilmektedir. Bu çalışmada bu amaçla öncelikle kullanılan birincil metin ve karşılaştırmalı kuramsal kaynaklar açık biçimde belirtilmiş; Marifetname’den alınan yorumlar ilgili sayfa numaralarıyla birlikte gösterilmiştir. Ayrıca kodlama ve tematik sınıflandırma süreci araştırma sorularıyla ilişkilendirilerek yapılandırılmış; böylece analiz sürecinin izlenebilirliği artırılmıştır.

Araştırmanın güvenirliliğini desteklemek amacıyla metin okuması ve kodlama işlemi farklı zaman aralıklarında tekrar edilmiş; ilk kodlama ile sonraki değerlendirmeler arasındaki tutarlılık gözden geçirilmiştir. Bulguların yorumlanmasında tekil örneklerden hareketle genelleyici sonuçlar üretmekten kaçınılmış; metin içinde tekrar eden örüntüler esas alınmıştır. Bunun yanında çağdaş beden dili literatürüyle yapılan karşılaştırmalarda popüler yorumlardan ziyade kuramsal ve akademik kaynaklara öncelik verilmiştir.

Çalışma yayımlanmış yazılı kaynaklara dayandığından insan katılımcılarla yürütülen bir araştırma niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle etik kurul onayı gerektirmemektedir. Bununla birlikte araştırmada akademik dürüstlük ilkelerine uyulmuş, kullanılan tüm kaynaklar uygun biçimde atıflandırılmıştır.

4. Bulgular

Tematik analiz sonucunda Marifetname’de beden dili ve fiziksel özelliklere ilişkin yorumların beş ana tema etrafında örgütlendiği görülmüştür: (1) bedenin ontolojik ve ahlâkî işlevi, (2) iç hâl ile dış görünüş arasındaki süreklilik, (3) bedensel özelliklerden karakter ve mizaç çıkarımı, (4) bedenin

terbiye edilebilirliği ve denetimi, (5) bedenın toplumsal görünürlüğü ve iletişimsel anlamı. Bu temalar, araştırmanın birinci sorusuna yanıt verecek biçimde Marifetname'nin beden anlayışının epistemolojik ve düşünsel zeminini ortaya koymakta; ikinci ve üçüncü araştırma soruları bakımından ise çağdaş beden dili kuramlarıyla karşılaştırmaya imkân sağlamaktadır.

4.1. Marifetname'de Beden-Karakter İlişkisinin Epistemolojik ve Düşünsel Temelleri

4.1.1. Bedenin Ontolojik ve Ahlâkî Bir Alan Olarak Konumlandırılması

İncelenen metin parçaları, İbrahim Hakkı'nın bedeni sadece biyolojik veya görünür bir varlık alanı olarak ele almadığını, onu ruh, nefis ve ahlâkın dışı yansıdığı bir yüzey olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Marifetname'de beden, insanın iç dünyasının okunabildiği kadar, aynı zamanda eğitilebildiği ve şekillendirilebildiği bir alan olarak da sunulmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 420; s. 470-472; s. 485-486). Bu durum, eserde bedenin salt betimleyici değil, aynı zamanda normatif bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede beden, İbrahim Hakkı'nın düşüncesinde iletişimsel bir araçtan daha geniş bir anlam taşımaktadır. Eserde bedene yüklenen anlam, bireyin içsel hakikatının, ahlâkî yatkınlıklarının ve mizacının görünür hâle gelmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla bedenin yorumlanması, modern anlamda salt “davranış çözümlemesi” değil, daha çok insanın ahlâkî ve manevi durumunun anlaşılmasına yönelik bir okuma pratiği niteliği taşımaktadır.

4.1.2. İç Hâl ile Dış Görünüş Arasında Süreklilik Kurulması

Tematik analizde öne çıkan ikinci bulgu, Marifetname'de iç dünya ile dış görünüş arasında güçlü bir süreklilik varsayımının bulunmasıdır. Erzurumî'ye göre kalp, nefis, mizaç ve ahlâk gibi içsel unsurlar bedensel tavırlarda, yüz görünümünde, ses tonunda ve uzuvların yapısında dışı vurulmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 485-486; s. 943; s. 975-977). Bu nedenle bedensel görünüm, içsel gerçekliğin izlerini taşıyan bir “alamet” olarak görülmektedir.

Bununla birlikte metin, bedensel işaretleri mutlak ve değişmez hükümler olarak sunmamaktadır. İbrahim Hakkı'nın bazı bölümlerde bu özellikleri “işaret” ve “ihtimal” düzeyinde ele aldığı, ayrıca terbiyenin ve ahlâkî eğitimin fitrî meyilleri dönüştürebileceğini vurguladığı görülmektedir (Erzurumî, 1999, s. 390; s. 407-410). Bu bulgu, eserdeki beden yorumlarının katı bir determinizmden ziyade eğitsel ve ahlâkî bir insan anlayışı içinde anlam kazandığını göstermektedir.

4.1.3. Bedensel Özelliklerden Karakter ve Mizaç Çıkarımı

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri, Marifetname'de bedensel morfoloji ile karakter arasında doğrudan ilişki kurulmasıdır. Boy, baş, kaş, saç, alın, göz, kulak, yüz, burun, ağız, çene, boyun, omuz, kol, el, sırt, göğüs, karın, ayak ve yürüyüş gibi çok sayıda beden unsuru üzerinden zekâ, cesaret, kibir, dürüstlük, hilekârlık, zarafet, şehvet, sabır, korkaklık ve anlayış gibi karakter nitelikleri çıkarılmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 389-395).

Bu çıkarımlar, eserin ilm-i firaset ve ilm-i kıyafet geleneğiyle ilişkisini açık biçimde göstermektedir. Metinde beden, karakterin tesadüfi değil, anlamlı ve okunabilir bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bedensel görünümünden hareketle insanın ahlâkı ve mizacı hakkında yargıda bulunmak, Marifetname’de istisnai değil, sistematik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.4. Bedenin Terbiye Edilebilirliği ve Karakterle İlişkisi

Metinde beden “verili” bir yapı olmakla birlikte terbiye yoluyla dönüştürülebilir bir alan olarak da ele alınmaktadır. Nefs terbiyesi, ahlâkî olgunluk ve insanın kemale yönelmesi, bedensel tavır ve davranışların denetimiyle ilişkilendirilmektedir (Erzurumî, 1999, s. 430–432; s. 697–698). Bu bağlamda beden dili, modern literatürdeki gibi sadece gözlemlenen bir dışavurum biçimi değil; aynı zamanda bireyin kendisi üzerinde çalışması gereken bir ahlâk alanıdır.

Bu bulgu, Marifetname’nin beden anlayışını modern beden dili literatüründen ayıran temel hususlardan biridir. Eserde beden, doğrudan iletişimsel etki üretmek için yönetilen stratejik bir araç olmaktan çok, kişinin içsel düzenini ve ahlâkî olgunluğunu görünür kılan bir alan olarak kurgulanmaktadır.

4.1.5. Bedenin Toplumsal Görünürlüğü

Tematik analizde belirlenen son ana tema, bedenin toplumsal görünürlük ve sosyal ilişkiler bağlamında anlam taşımasıdır. Marifetname’de beden, bireyin toplumsal dünyadaki görünümünü oluşturan ve başkaları tarafından okunabilen bir göstergeler bütünü olarak değerlendirilmektedir (Erzurumî, 1999, s. 308; s. 383–387; s. 485–486). Bu yönüyle beden, kişinin kendine ait içsel bir alanı ve aynı zamanda sosyal dünyada anlam üreten bir yüzeydir.

Ancak burada bedenin toplumsal boyutu, modern sosyolojide ya da iletişim çalışmalarında olduğu gibi performans, rol yönetimi ve bağlamsal sunum üzerinden değil; daha çok hakiki kişiliğin dışa vurumu üzerinden açıklanmaktadır. Bu da Marifetname’nin beden anlayışını çağdaş benlik sunumu yaklaşımlarından ayıran önemli bir özelliktir.

4.2. Marifetname ile Çağdaş Beden Dili Kuramları Arasındaki Karşılaştırmalı Bulgular

Tematik analiz sonucunda elde edilen bulgular, Marifetname ile çağdaş beden dili kuramları arasında hem sınırlı kavramsal kesişimlerin hem de belirgin epistemolojik ayrışmaların bulunduğunu göstermektedir. Aşağıda bu karşılaştırma temel boyutlar üzerinden özetlenmektedir.

Tablo 1. Marifetname ile Çağdaş Beden Dili Kuramları Arasındaki Temel Karşılaştırma Boyutları

Karşılaştırma Boyutu	Marifetname'de Bulgular	Çağdaş Karşılığı	Kuramlardaki Bulgular	Bulgusal Değerlendirme
Bedenin temel işlevi	Beden, ruh, nefis ve ahlâkın görünür yüzüdür	Beden, duygu ve tutumların sözsüz göstergesidir		Belirgin ayrışma
İç hâl–dış görünüş ilişkisi	İçsel hâller bedene yansır; tutarlılık ahlâkî değer taşır	Duygular bedene yansiyabilir; ancak bağlam ve kontrol önemlidir		Kısmi kesişim
Duygu ifadesi	Öfke, korku, arzu gibi hâller bedensel tezahürlerle ilişkilidir	Duygular yüz ve beden ifadeleriyle dışa vurulur (Ekman)		Kısmi kesişim
Bedenin denetimi	Beden terbiyeyle düzenlenebilir; denetim ahlâkî olgunluk göstergesidir	İstem dışı tepkiler gerçek duyguları açığa çıkarabilir; denetim sınırlıdır		Ayrışma
Karakter çıkarsaması	Morfolojik özelliklerden yerleşik karakter çıkarımı yapılır	Anlık duygu ve sosyal algı öne çıkar; morfolojiden karakter çıkarımı bilimsel olarak sınırlıdır		Belirgin ayrışma
Toplumsal boyut	Beden hakiki kişiliği açığa vurur	Beden, benlik sunumu ve etkileşim performansının parçasıdır (Goffman)		Kısmi kesişim / ayrışma
Ahlâkî boyut	Beden dili ahlâkın parçasıdır	Kuramsal olarak çoğunlukla değer açısından nötrdür		Belirgin ayrışma

4.2.1. Kesişim Noktaları

Analiz bulguları, Marifetname ile çağdaş beden dili literatürü arasında özellikle dinamik ve davranışsal beden dili unsurlarında sınırlı düzeyde kavramsal yakınlık bulunduğunu göstermektedir. Kaş çatılması, bakışın niteliği, yüzün tebessümlü ya da gergin oluşu, sesin tonu ve konuşma hızı gibi unsurların duygu, mizacın dışavurumu veya sosyal algı ile ilişkilendirilmesi bu yakınlığın başlıca örnekleridir. Örneğin Erzurumî'nin çatık kaşı gam, öfke ya da olumsuz eğilimlerle ilişkilendirmesi (Erzurumî, 1999, s. 390), Ekman'ın yüz kaslarının duygusal ifadelerle ilişkisini gösteren yaklaşımıyla belirli bir kavramsal temas kurmaktadır (Ekman, 1992; 2003).

Benzer biçimde duruş, omuzların konumu, göğüs yapısı ve ses tonu gibi unsurların bireyin sosyal görünürlüğü ve başkaları üzerindeki etkisi bakımından önemsenmesi, çağdaş beden dili literatüründeki duruş ve vokal ifade çalışmalarını hatırlatmaktadır (Argyle, 1988; Scherer, 2003). Ancak bu yakınlık çoğu durumda sadece gözlem düzeyindedir; yorumlama biçimi ve kuramsal çerçeve farklılaşmaktadır.

4.2.2. Ayrışma Noktaları

En belirgin ayrışma, Marifetname'nin bedensel morfolojiyi yerleşik karakter yapısının göstergesi olarak ele almasıdır. Boy, saç, kulak, burun, çene, el, ayak ya da karın gibi anatomik özelliklerden hareketle ahlâkî ve zihinsel nitelikler çıkarılması, çağdaş beden dili araştırmalarında bilimsel olarak desteklenmemektedir. Modern literatür, bu tür çıkarımları daha çok yüz algısı, kültürel önyargı ve stereotip üretimi bağlamında tartışmaktadır (Todorov, 2017; Todorov vd., 2015; Knapp & Hall, 2010).

İkinci önemli ayrışma, bedenın ahlâkî statüsüne ilişkindir. Marifetname'de beden dili, insanın içsel doğruluğu ve ahlâkî niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Buna karşılık modern beden dili kuramları genellikle betimleyici nitelik taşımakta; bedensel ifadeleri moralize etmekten kaçınmaktadır. Üçüncü ayrışma ise bedenın kontrolüne ilişkindir. Erzurumî, bedensel tavırların terbiye ile dönüştürülebileceğini vurgularken, çağdaş psikoloji ve sözsüz iletişim kuramları özellikle istemsiz yüz ve beden tepkilerinin duygusal sızıntı yaratabileceğini ileri sürmektedir (Ekman, 2003; Mehrabian, 1971).

4.3. Beden Bölgelerine Göre Tematik Bulgular

Marifetname'de yer alan beden yorumları, salt organların tek tek listelendiği bir yapıdan ibaret değildir; bunlar belirli yorum örüntüleri etrafında kümelenmektedir. Analiz sonucunda beden bölgelerine ilişkin bulgular beş alt grupta toplanmıştır: (1) baş ve yüz bölgesi, (2) saç, boy ve genel görünüm, (3) gövde ve postür, (4) uzuvlar, ayak ve yürüyüş, (5) ses ve konuşma özellikleri.

Tablo 2. Bedensel Unsurlara İlişkin Tematik Bulguların Özeti

Tematik Alan	Marifetname’de Öne Çıkan Yorum Biçimi	Çağdaş Literatürdeki Durum	Bulgusal Sonuç
Baş ve yüz bölgesi	Alın, kaş, göz, burun, çene ve ağızdan karakter ve ahlâk çıkarımı yapılır	Dinamik yüz ifadeleri duygu göstergesi olabilir; sabit morfolojiden karakter çıkarımı sınırlıdır	Dinamik unsurlarda kısmi yakınlık, morfolojide ayrışma
Saç, boy ve genel görünüm	Boy, saç rengi/dokusu ve görünüm mizaç ve ahlâkla ilişkilendirilir	Bu tür ilişkilendirmeler çoğunlukla stereotip ve kültürel algı düzeyindedir	Belirgin ayrışma
Gövde ve postür	Omuz, göğüs, sırt ve boyun üzerinden cesaret, kibir, güç, ahlâk gibi yorumlar yapılır	Duruş ve postür özgüven, baskınlık ve sosyal algı ile ilişkilendirilebilir	Duruşta kısmi yakınlık, morfolojide ayrışma
Uzuvlar, ayak ve yürüyüş	El, parmak, diz, ayak, topuk ve adım biçimi karakter göstergesi sayılır	Anatomik yapıdan karakter çıkarımı desteklenmez; yürüyüş ve hareket tarzı sosyal algı oluşturabilir	Yürüyüşte sınırlı yakınlık, anatomik okumada ayrışma
Ses ve konuşma	Ses tonu ve konuşma hızı mizaç ve anlayışla ilişkilendirilir	Sesin tonu, ritmi ve hızı duygu ve sosyal algı bakımından anlamlıdır	Görece en güçlü kavramsal yakınlık

4.3.1. Baş ve Yüz Bölgesi

Baş ve yüz bölgesine ilişkin bulgular, Marifetname’de en yoğun yorum alanını oluşturmaktadır. Alın, kaş, göz, kulak, burun, ağız, diş ve çene gibi unsurlar üzerinden doğrudan karakter nitelikleri atfedilmekte; örneğin kaş çatıklığı, gözün bakışı ya da yüzdeki tebessüm gibi unsurlar duygusal ve ahlâkî eğilimlerle ilişkilendirilmektedir (Erzurumî, 1999, s. 390–391). Bu bölümde özellikle dikkat çeken husus, dinamik yüz ifadesi ile sabit yüz morfolojisinin aynı yorum düzleminde bir arada ele alınmasıdır.

Çağdaş literatür bakımından değerlendirildiğinde, kaş hareketi, bakış yönü ve yüz kaslarındaki gerginlik gibi dinamik unsurların duygu ifadesi ve sosyal algı ile ilişkilendirilmesi mümkündür (Ekman, 1992; 2003). Buna karşılık alın genişliği, kulak büyüklüğü, göz rengi yahut çene yapısı gibi sabit anatomik özelliklerden doğrudan karakter çıkarımı yapılması güçlü ampirik destek bulmamaktadır (Todorov, 2017; Zebrowitz, 1997). Bu nedenle baş ve yüz bölgesi, Marifetname ile çağdaş beden dili arasında hem en görünür kesişimin hem de en belirgin ayrışmanın birlikte görüldüğü alan olarak öne çıkmaktadır.

4.3.2. Saç, Boy ve Genel Görünüm

Saçın dokusu, rengi ve sıklığı ile boy uzunluğu gibi unsurların mizaç, ahlâk ve zihinsel niteliklerle ilişkilendirildiği görülmektedir (Erzurumî, 1999, s. 389).

Örneğin uzun boy saflıkla, kısa boy hilekârlıkla; sert saç keskin zekâyla, yumuşak saç ise olumsuz karakter nitelikleriyle ilişkilendirilmektedir.

Bu tür yorumlar çağdaş beden dili literatüründe karşılık bulmamaktadır. Modern çalışmalar, boy ve saç gibi özelliklerin sosyal algı ve ilk izlenim üzerinde etkili olabileceğini kabul etmekle birlikte, bunlardan ahlâkî ya da zihinsel karakter nitelikleri çıkarılmasını bilimsel olarak desteklememektedir (Burgoon vd., 2016; Todorov, 2017). Dolayısıyla bu tema, Marifetname'nin fizyonomik mirasını en açık biçimde yansıtan alanlardan biridir.

4.3.3. Gövde, Postür ve Duruş

Omuz, göğüs, sırt, boyun ve karın gibi beden bölgeleri üzerinden yapılan yorumlar incelendiğinde, Marifetname'de postür ile ahlâkî yapı arasında ilişki kurulduğu görülmektedir. Düşük omuz, kambur sırt, çıkık göğüs veya geniş sırt gibi özellikler cesaret, aşağılık, kuvvet, sefahat ya da kötü huy gibi niteliklerle ilişkilendirilmektedir (Erzurumî, 1999, s. 392–394).

Çağdaş literatür açısından bu alan diğerlerine göre daha dikkat çekicidir. Çünkü duruş ve postür, günümüzde de sosyal algı, özgüven, baskınlık ya da savunmacılık gibi değişkenlerle ilişkilendirilmektedir (Pease & Pease, 2006; Carney vd., 2010; Schütz, 2020). Ancak postürün kişinin içsel psikolojik durumları üzerindeki doğrudan etkilerine ilişkin bazı bulgular tartışmalıdır (Argyle, 1988; Schütz, 2020).

Bununla birlikte modern yaklaşım, omuz ya da sırtın anatomik şekline değil, kişinin bedeni kullanma biçimine odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle çağdaş kuramlar “duruşu” anlamlı kabul ederken, sabit beden yapısını ahlâkî kişilik göstergesi olarak yorumlamaz. Bu nedenle gövde ve postür alanında gözlenen benzerlikler, daha çok davranışsal görünüm düzeyinde kalmaktadır.

4.3.4. Uzuvlar, Ayak ve Yürüyüş

Kol, el, parmak, diz, ayak, topuk ve adım biçimine ilişkin değerlendirmeler de Marifetname'de karakter çözümlemelerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 394–395). Parmak uzunluğu hüner ve bilgiyle; ayağın yapısı cefakârlık, haya ya da kahramanlıkla; adım biçimi ise kişinin yürüyüş tarzı ve görünümüyle ilişkilendirilmektedir.

Çağdaş beden dili çalışmalarında anatomik uzuv yapısından ziyade, hareket örüntüsü ve yürüyüş tarzı önem taşımaktadır. Yürüyüş ritmi, adım açıklığı, bedensel açıklık ya da kapanıklık gibi unsurlar bireyin duygusal durumu ve sosyal algısı hakkında sınırlı ipuçları verebilir. Buna karşılık ayak yapısı, topuk kalınlığı ya da parmak uzunluğu gibi sabit morfolojik özelliklerden karakter çıkarımı yapılması modern literatürde desteklenmemektedir (Knapp vd., 2014). Bu nedenle bu tema da büyük ölçüde Marifetname'nin fizyonomik yönünü yansıtmaktadır.

4.3.5. Ses ve Konuşma Özellikleri

Analiz bulguları içinde çağdaş literatürle en fazla temas kuran alanlardan biri ses ve konuşma özellikleridir. Marifetname'de sesin ince ya da kaba oluşu, konuşmanın hızlılığı ve söz söyleyiş tarzı kişinin mizacı ve zihinsel niteliğiyle

ilişkilendirilmektedir (Erzurumî, 1999, s. 391). Sesin niteliği burada sadece işitsel bir unsur değil, karaktere işaret eden bir gösterge olarak işlev görmektedir.

Çağdaş sözsüz iletişim literatürü de sesin tonu, ritmi, şiddeti ve konuşma hızını sosyal algı, duygusal yoğunluk ve kişilerarası etkileşim bakımından önemli bulmaktadır (Mehrabian, 1971; Scherer, 2003). Bununla birlikte modern yaklaşım, hızlı konuşmayı genel zekâ ya da ahlâk göstergesi olarak kabul etmez; bunu daha çok bilişsel yoğunluk, kaygı, heyecan ya da iletişim tarzıyla ilişkilendirir. Bu nedenle ses alanında kavramsal bir yakınlık söz konusu olmakla birlikte, yorumun kapsamı ve sonuçları bakımından iki yaklaşım ayrılmaktadır.

4.4. Bulguların Genel Deseni

Bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Marifetname’de bedenün üç düzeyde anlamlandırıldığı görülmektedir. Birinci düzeyde beden, içsel hâlin dışavurumu olarak ele alınmaktadır. İkinci düzeyde beden, karakter ve mizacın okunabildiği bir gösterge sistemi niteliği taşımaktadır. Üçüncü düzeyde ise beden, terbiye edilerek ahlâkî olgunluğun inşa edildiği bir alan olarak konumlandırılmaktadır. Bu üçlü yapı, eserin beden anlayışını çağdaş beden dili kuramlarından ayıran temel örüntüyü oluşturmaktadır.

Aynı zamanda bulgular, Marifetname ile çağdaş beden dili literatürü arasındaki yakınlığın daha çok dinamik, davranışsal ve etkileşimsel beden dili unsurlarında ortaya çıktığını; ayrışmanın ise esas olarak sabit morfolojik özelliklerden karakter ve ahlâk çıkarımı yapılması noktasında yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, eserin modern beden dili kuramlarıyla birebir örtüşen bir açıklama modeli sunmadığını; buna karşılık bedeni ahlâk, karakter ve insan terbiyesi ekseninde ele alması bakımından alternatif bir düşünsel çerçeve ürettiğini ortaya koymaktadır.

5. Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Marifetname’de bedenün fiziksel veya iletişimsel bir unsur olmanın yanında ahlâk, mizaç, nefis ve insanın içsel olgunluğu ile ilişkili çok katmanlı bir anlam alanı olarak ele alındığını göstermektedir. Analiz sonuçları, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın beden yorumlarının çağdaş beden dili kuramlarıyla bazı sınırlı kavramsal yakınlıklar taşımasına karşın, esas itibarıyla farklı bir epistemolojik ve düşünsel zemine dayandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışma, Marifetname’yi modern beden dili literatürüyle birebir örtüşen erken dönem bir “beden dili kitabı” olarak değil; bedeni ahlâkî, manevî ve karakterolojik bir gösterge olarak yorumlayan tarihsel bir bilgi rejiminin temsilcisi olarak değerlendirmektedir.

5.1. Marifetname’de Beden–Karakter İlişkisinin Epistemolojik Niteliği

Araştırmanın ilk sorusu, Marifetname’de beden dili ve fiziksel özellikler üzerinden yapılan karakter çıkarımlarının hangi epistemolojik ve düşünsel temellere dayandığını sorgulamaktaydı. Bulgular, bu çıkarımların modern deneysel psikoloji ya da iletişim araştırmalarının kullandığı ampirik doğrulama ölçütlerinden ziyade, İslam düşünce geleneğinde beden, nefis, ruh ve ahlâk arasında kurulan bütüncül ilişki ağı içerisinde anlam kazandığını

göstermektedir. Bu bağlamda beden, sadece görünen anatomik bir yapı değil; insanın içsel hâllerinin, mizacının ve ahlâkî yönelişlerinin görünür yüzü olarak konumlandırılmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 470–472; s. 485–486; Okumuş, 2008).

Bu noktada, farklı tarihsel dönemlere ait bilgi üretim biçimlerini aynı epistemolojik ölçütlerle değerlendirmenin metodolojik açıdan sorunlu olacağı göz önünde bulundurulmalıdır (Chalmers, 1997). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ilim anlayışı, modern deneysel bilimden farklı olarak vahiy, gözlem ve sezgiyi bütünleştiren aşkın bir zeminde şekillenmektedir (Bingöl, 1993). Dolayısıyla eserdeki beden–karakter ilişkisini, modern anlamda kişilik psikolojisinin ya da beden dili araştırmalarının öncülü veya "bilimsel olmayan" bir versiyonu olarak görmek metodolojik bir anakronizm hatası yaratacaktır. Marifetname'de uzuvların şekli, yüzün yapısı, sesin niteliği ya da bedenin genel görünümü üzerinden yapılan yorumlar, kendi dönemi içinde tutarlı, insanı “kâmil” olma sürecinde değerlendiren normatif ve didaktik bir paradigmanın yansımalarıdır.

Bununla birlikte Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın beden yorumlarını katı bir biyolojik determinizm şeklinde kurmadığı da görülmektedir. Metinde çeşitli yerlerde bedensel işaretlerin mutlak hükümler değil, “alamet” ve “ihtimal” niteliği taşıdığı; ayrıca terbiyenin, eğitimin ve nefis mücadelesinin insanın fitrî meyillerini dönüştürebileceği vurgulanmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 390; s. 407–410). Bu yönüyle Marifetname, dış görünüşten karakter teşhisi yapan sabitçi bir metin özelliği taşımakla birlikte aynı zamanda insanın kendisini ahlâken inşa edebileceği fikrini savunan normatif bir ahlâk metni niteliği de taşımaktadır. Dolayısıyla eserde beden, hem okunabilen hem de terbiye yoluyla biçimlendirilebilen bir alan olarak düşünülmektedir.

5.2. Marifetname ile Çağdaş Beden Dili Kuramları Arasındaki Kesişim ve Ayrışmalar

Araştırmanın ikinci sorusu, Marifetname'deki beden yorumlarının çağdaş beden dili kuramlarıyla hangi noktalarda kesiştiğini ve hangi noktalarda ayrıştığını belirlemeye yönelmişti. Bulgular, iki yaklaşım arasında özellikle dinamik beden dili unsurları bakımından sınırlı kavramsal yakınlıklar bulunduğunu; buna karşılık sabit morfolojik özelliklerden karakter çıkarımı yapılması ve bedenin ahlâkî olarak yorumlanması noktasında belirgin ayrışmaların ortaya çıktığını göstermektedir.

İlk olarak kesişim noktalarına bakıldığında, yüz ifadeleri, kaş hareketleri, bakışın niteliği, ses tonu, konuşma tarzı ve beden duruşu gibi dinamik unsurların her iki yaklaşımda da anlam taşıyan göstergeler olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin Erzurumî'nin çatık kaş, gevşek bakış ya da tebessümlü yüz gibi unsurları belirli içsel hâllerle ilişkilendirmesi, Ekman'ın yüz kaslarının duygusal ifadelerle ilişkisine dayalı yaklaşımıyla sınırlı bir kavramsal benzerlik göstermektedir (Ekman, 1992; Ekman, 2003). Benzer biçimde sesin tonu ve konuşmanın ritmi üzerinden kişinin hâli hakkında çıkarım yapılması, çağdaş sözsüz iletişim araştırmalarında da karşılık bulmaktadır (Mehrabian, 1971; Scherer, 2003).

Ancak bu benzerlikler, daha çok gözlemsel düzeyde kalmaktadır. Çünkü modern beden dili kuramları, bedensel ifadeleri çoğunlukla anlık duygu

durumları, etkileşimsel bağlam ve algısal anlamlandırma süreçleri üzerinden açıklamaktadır. Buna karşılık Marifetname’de aynı göstergeler çoğu zaman bireyin yerleşik mizacı, ahlâkî yapısı ya da karakteriyle ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla çağdaş literatür için bir yüz ifadesi veya ses tonu daha çok “o anki durum” hakkında sınırlı ve bağlama bağlı bilgi sunar, Marifetname için bu göstergeler daha kalıcı kişilik ve ahlâk örüntülerinin işaretleri olarak işlev görmektedir.

En belirgin ayrışma noktası ise morfolojik beden okumalarında ortaya çıkmaktadır. Marifetname’de boy uzunluğu, saçın dokusu ve rengi, kulak büyüklüğü, alın genişliği, burun biçimi, çene yapısı, el ve ayak gibi anatomik özelliklerden hareketle zekâ, cesaret, sabır, kibir, hilekârlık, edep ya da şehvet gibi karakter niteliklerine ulaşılmaktadır (Erzurumî, 1999, s. 389–395). Çağdaş beden dili ve sosyal psikoloji literatürü ise bu tür çıkarımları bilimsel olarak desteklememekte; bunları daha çok hızlı yüz yargıları, stereotipler, algısal önyargılar ve kültürel öğrenme süreçleri bağlamında tartışmaktadır (Todorov, 2017; Todorov vd., 2015; Zebrowitz, 1997).

Bu noktada Todorov’un (2017, s. 9–11) belirttiği üzere, yüz ve beden üzerinden karakter yargılarına dayalı çıkarımlar modern deneysel bilim açısından geçersiz olsa da, tarihsel süreçte insanın sosyal dünyayı anlamlandırma, ötekini hızlıca kategorize etme ve güvende hissetme çabasının son derece doğal bir parçasıdır. Dolayısıyla Marifetname’nin morfolojik çıkarımları, bilimsel bir “hata” olarak görülmek yerine, insanlığın sözsüz göstergeler üzerinden toplumsal düzeni anlama ve yapılandırma arayışının tarihsel bir yansıması olarak okunmalıdır.

Goffman’ın benlik sunumu yaklaşımı ile Marifetname arasındaki karşılaştırma da bu ayrışmayı daha görünür kılmaktadır. Goffman’a göre beden, bireyin toplumsal etkileşimde kendisini sunarken kullandığı performatif bir araçtır; yani toplumsal durumlara göre ayarlanabilen, yönetilebilen ve stratejik olarak kullanılan bir unsurdur (Goffman, 1959). Oysa Marifetname’de bedenin esas işlevi performans üretmek değil, içsel hakikati açığa vurmaktır. Burada bedenin değeri, bağlama göre değişebilen bir sunum aracı olmasından değil, kalp ve nefis hâllerleriyle tutarlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Goffman’ın “rol” ve “sunum” merkezli yaklaşımı ile Erzurumî’nin “hakikat” ve “ahlâkî tutarlılık” merkezli yaklaşımı arasında belirgin bir fark bulunmaktadır.

Mehrabian’ın sözsüz iletişim modeline bakıldığında da benzer bir ayrım görülebilir. Modern sözsüz iletişim araştırmaları, bedensel ifadelerin duygusal anlam iletmedeki rolünü vurgulasa da, bu ifadelerden ahlâkî hüküm üretmeyi hedeflemez. Oysa Marifetname’de beden dili, duyguların dışa vurumu olmanın ötesinde ahlâkî bir gösterge olarak işlev görmektedir. Yani beden, sadece “ne hissedildiğini” değil, aynı zamanda “nasıl bir insan olduğunu” da göstermektedir. Bu durum, modern beden dili kuramlarının büyük ölçüde değer açısından nötr oluşu ile Marifetname’nin normatif yapısı arasındaki farkı açık biçimde ortaya koymaktadır.

5.3. Marifetname'nin Modern Beden Dili Literatürüne ve İletişim Çalışmalarına Katkısı

Araştırmamanın üçüncü sorusu, Marifetname'nin beden anlayışının modern beden dili literatürüne tarihsel ve kavramsal açıdan ne tür bir katkı sunduğunu tartışmayı amaçlamaktaydı. Bulgular, eserin çağdaş beden dili araştırmalarına ampirik doğrulama sağlayan bir kaynak olmaktan çok, bu alanın tarihsel ve düşünsel sınırlarını görünür kılan alternatif bir perspektif sunduğunu göstermektedir.

İlk olarak Marifetname, beden dili araştırmalarının sadece modern psikoloji ve iletişim bilimi ile başlamadığını; insan bedeninin anlamlandırılmasının daha eski, daha geniş ve daha çok katmanlı bir entelektüel geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan eser, iletişim çalışmalarına sözsüz iletişimin tarihsel soykütüğünü genişletme imkânı sunmaktadır. Özellikle Osmanlı-İslam düşünce dünyasında bedenin nasıl okunduğunu göstermesi bakımından, alan yazında Batı merkezli tarih yazımına karşı dengeleyici bir katkı niteliği taşımaktadır.

İkinci olarak eser, modern beden dili literatürünün çoğu zaman ihmal ettiği ahlâkî boyutu yeniden gündeme getirmektedir. Çağdaş beden dili çalışmalarında beden çoğunlukla anlam ileten, duygu sızdıran ya da sosyal etki yaratan bir araç olarak ele alınırken; Marifetname bedeni aynı zamanda insanın ahlâkî oluş sürecinin bir parçası olarak düşünmektedir. Bu durum, iletişim çalışmalarında giderek daha fazla tartışılan iletişim etiği, otantiklik, samimiyet ve benlik tutarlılığı gibi konularla ilişkilendirilebilir. Goffman'ın performatif sunum anlayışının karşısında Erzurumî'nin iç-dış tutarlılığına verdiği önem, iletişimde “etkili görünmek” ile “hakiki olmak” arasındaki farkı tartışmaya açmaktadır.

Üçüncü olarak Marifetname, bedenin yalnızca başkaları tarafından “okunan” bir yüzey değil, aynı zamanda birey tarafından “inşa edilen” ve “terbiye edilen” bir alan olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, beden dili eğitimlerinin çoğu zaman teknik beceri, ikna, etki yönetimi ya da izlenim oluşturma üzerine yoğunlaştığı güncel popüler literatüre karşı eleştirel bir karşı ağırlık sunabilir. Çünkü eserin sunduğu çerçevede beden dili, sadece dışa dönük bir iletişim performansı değil; içsel düzen, öz denetim ve ahlâkî gelişimle ilişkili bir kendilik pratiğidir. Bu bakımdan çalışma, beden dili tartışmalarını pedagojik ve etik bir zeminde yeniden düşünmeye imkân tanımaktadır.

5.4. Araştırmamanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak araştırma, Marifetname'nin tek bir modern baskısına dayalı doküman analizi ile sınırlandırılmıştır. Eserin farklı nüshaları, edisyonları ya da şerhleri karşılaştırmalı biçimde incelenmemiştir. Bu durum, metnin aktarımında oluşabilecek anlam farklılıklarının değerlendirme dışı kalmasına yol açmış olabilir.

İkinci olarak çalışma, Marifetname'de beden dili ve fiziksel özellikler üzerinden yapılan yorumları seçili bölümler üzerinden incelemiş; eserin tüm kavramsal evrenini kapsayan tam bir metin çözümlemesi hedeflememiştir. Yöntem

bölümünde belirtildiği üzere, üreme organlarına ilişkin bedensel çıkarımlar da araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu sınırlama, araştırmanın odak ve yayın etiği bakımından bilinçli bir tercih olmakla birlikte, eserdeki beden tasavvurunun tamamının burada temsil edilmediği anlamına gelmektedir.

Üçüncü olarak çağdaş kuramsal karşılaştırma, Ekman, Mehrabian ve Goffman ile sınırlandırılmıştır. Oysa bedenın sosyal anlamı, kültürel psikoloji, beden sosyolojisi, fenomenoloji, nörobilim ve evrimsel psikoloji gibi farklı perspektiflerden de tartışılabilir. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmaların Marifetname'yi daha geniş bir teorik çerçeve içinde ele alması, özellikle beden sosyolojisi, duygu sosyolojisi ve iletişim etiği ekseninde yeni tartışma alanları açabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Marifetname'nin beden anlayışını çağdaş beden dili kuramlarıyla karşılaştırırken, iki yaklaşım arasında doğrudan bir özdeşlik kurmaktan kaçınmış; bunun yerine tarihsel bilgi rejimleri arasındaki farklılığı ve sınırlı temas noktalarını görünür kılmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle tartışma bulguları, bedenın iletişimsel özellikleri taşımanın yanında, aynı zamanda ahlâkî, kültürel ve tarihsel olarak inşa edilen bir anlam alanı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışma, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı klasik eserinde yer alan beden dili ve fizyonomiye ilişkin unsurları, çağdaş sözsüz iletişim kuramları (Ekman, Mehrabian, Goffman) ve güncel yüz algısı literatürü çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Tarihsel ve çağdaş iki farklı bilgi rejiminin beden üzerindeki okuma pratiklerini mercek altına alan bu araştırma, disiplinler arası bir köprü kurarak sözsüz iletişimin tarihsel soykütüğüne katkı sunmayı hedeflemiştir. Araştırma sürecinde belirlenen üç temel araştırma sorusu (AS1, AS2, AS3) çerçevesinde elde edilen bulgular, çalışmanın sonuçlarını üç ana düzlemde sentezlemektedir.

İlk olarak, Marifetname'de beden dili ve dış görünüş üzerinden yapılan karakter çıkarımlarının epistemolojik ve düşünsel temelleri (AS1), modern sosyal bilimlerin deneysel ve ampirik doğrulama modellerinden radikal biçimde ayrılmaktadır. Eserde beden, nötr ve betimleyici bir gözlem nesnesi değil; ruh, nefis, mizaç ve ahlâkın bir arada harmanlandığı ontolojik bir varlık alanıdır. Bu durumun temel nedeni, İbrahim Hakkı'nın bilgi anlayışının vahiy, sezgi ve gözlemi bütünleştiren aşkın bir epistemolojiye dayanmasıdır. Söz konusu epistemolojik zemin, bedeni sadece fiziksel bir yapı olarak değil, ilahi yaratılışın ve ahlâkî düzenin somut tezahürü olarak konumlandırmayı zorunlu kılmaktadır. İslam düşünce geleneğindeki ilm-i firaset ve ilm-i kıyafet prensiplerine yaslanan İbrahim Hakkı, bedeni içsel hakikatin dışa yansıdığı yarı geçirgen bir ayna olarak kurgulamıştır. Bu bağlamda bedensel uzuvlardan hareketle yapılan karakter analizleri, salt morfolojik bir teşhis yöntemi olmanın ötesinde, didaktik ve normatif bir kâmil insan inşası idealine hizmet etmektedir. Dolayısıyla eserdeki beden okumalarını ampirik geçerlilik ölçütleriyle "doğru" veya "yanlış" olarak etiketlemek yerine, onu kendi paradigması içinde tutarlı bir ahlâkî anlamlandırma rejimi olarak kabul etmek metodolojik bir zorunluluktur.

Bu epistemolojik farklılığın temelinde, İbrahim Hakkı'nın vahiy, sezgi ve gözlemi aynı bilgi anlayışı içerisinde birlikte değerlendirmesi bulunmaktadır. Bu çerçevenin bir sonucu olarak bedensel özellikler, ruh, nefis ve mizaca ilişkin birtakım eğilimlerin "alametleri" olarak yorumlanmaktadır. Buna karşılık çağdaş sözsüz iletişim ve sosyal algı araştırmaları, gözlenebilir davranışların anlamını bağlam, kültür ve etkileşim koşullarıyla birlikte değerlendirmekte; sabit fiziksel özelliklerden doğrudan ve değişmez kişilik sonuçlarına ulaşmayı desteklememektedir. Dolayısıyla iki yaklaşım arasındaki temel ayrım yalnızca ulaştıkları sonuçlarda değil, bedenle içsel özellikler arasındaki ilişkiye hangi bilgi ölçütleri üzerinden anlam verdiklerinde ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak, eserdeki çıkarımların çağdaş beden dili kuramlarıyla karşılaştırılması (AS2), insan bedeninin anlamlandırılmasındaki tarihsel süreklilikleri ve kopuşları net bir biçimde ortaya koymaktadır. İki yaklaşım arasındaki temel kesişim noktası, dinamik ve davranışsal beden göstergeleridir. Yüz ifadeleri, kaş hareketleri, göz teması, ses tonu, konuşma hızı ve beden postürü gibi dinamik unsurlar hem Marifetname'de hem de modern literatürde duygu ve tutumların güçlü göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Buna karşın, iki yaklaşım arasındaki en radikal kopuş sabit morfolojik özellikler üzerinden yapılan çıkarımlarda yaşanmaktadır.

Marifetname'nin boy, saç dokusu, alın genişliği, burun veya kulak yapısı gibi genetik ve anatomik özelliklere doğrudan ahlâkî ve zihinsel karakter özellikleri atfetmesi, çağdaş bilimsel literatürde ampirik bir karşılık bulmamakta ve daha çok bilişsel kestirmeler, algısal önyargılar ve kültürel stereotipler bağlamında açıklanmaktadır. Bu ayrışmanın temel nedeni, modern beden dili araştırmalarının deneysel doğrulama ve istatistiksel genellenebilirlik ilkelerine bağlı kalması; buna karşılık Marifetname'nin morfolojik çıkarımlarını gözlemsel sezgi, geleneksel ilim aktarımı ve ahlâkî-didaktik amaçlar çerçevesinde üretmesidir. Bu epistemolojik farklılık, bir yaklaşımın 'geçerlilik' diğerinin ise 'anlam' odaklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Dinamik beden unsurlarında gözlenen sınırlı kesişim, her iki yaklaşımın da yüz, ses ve duruş gibi gözlenebilir göstergelere anlam yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak kaş hareketleri, yüz ifadesi ya da ses tonu gibi bazı göstergeler iki yaklaşımda benzer içsel hâllerle ilişkilendirilebilmektedir. Bununla birlikte bu benzerlik, aynı açıklama mekanizmasının benimsendiği anlamına gelmemektedir: çağdaş araştırmalar söz konusu göstergeleri çoğunlukla anlık duygular ve bağlamsal etkileşimlerle ilişkilendirirken, Marifetname bunlardan daha kalıcı mizaç ve ahlâk özelliklerine de ulaşmaktadır. Sabit morfolojik özelliklerdeki ayrışmanın temelinde ise çağdaş literatürün yüz veya beden biçiminden kişiliğe yönelik doğrudan çıkarımların geçerliliği konusunda güçlü ampirik destek sunmaması bulunmaktadır (Todorov vd., 2015; Todorov, 2017). Bu nedenle Marifetname'de boy, saç, burun ya da çene yapısına dayalı karakter yorumlarının günümüz bilimsel ölçütleri açısından doğrulanmış kişilik göstergeleri olarak değil, tarihsel fizyonomi geleneği içerisinde üretilmiş yorumlar olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

Ayrıca, Goffman'ın bedeni durumsal ve performatif bir "benlik sunumu" aracı olarak gören pragmatik yaklaşımının aksine, Marifetname bedeni içsel ahlâkla tutarlı olması gereken ontolojik bir "otantiklik" alanı olarak konumlandırarak çağdaş kuramlardan felsefi düzeyde ayrışmaktadır.

Üçüncü olarak, Marifetname'nin modern beden dili literatürüne ve iletişim çalışmalarına sunduğu tarihsel ve kavramsal katkı (AS3) oldukça özgündür. Eser, her şeyden önce, sözsüz iletişim araştırmalarının tarihini modern dönemle sınırlayan Batı merkezli tarih yazımına karşı, Osmanlı-İslam entelektüel coğrafyasından zengin ve bütüncül bir alternatif sunmaktadır. Bunun da ötesinde, modern beden dili literatürünün genellikle göz ardı ettiği etik-normatif boyutu yeniden tartışmaya açmaktadır. Modern sözsüz iletişim çalışmaları bedeni daha çok etkili iletişim, ikna ve izlenim yönetimi gibi "araçsal rasyonellik" sınırları içinde ele alırken; Marifetname, bedeni içsel olgunluğun, samimiyetin ve ahlâkî disiplinin bir yansıması olarak kurgulamaktadır. Beden dilinin yalnızca başkalarını etkilemek için "yönetilen" bir performans değil, bireyin kendi nefsi üzerinde gerçekleştirdiği bir "öz denetim ve terbiye" pratiği olduğu yönündeki bu yaklaşım, iletişim etiği ve iletişim pedagojisi tartışmalarına derinlik kazandıracak niteliktedir. Bu katkının altında yatan neden, özellikle popüler beden dili literatürü ve uygulamalı beden dili eğitimlerinin çoğu zaman araçsal ve teknik bir iletişim anlayışını öne çıkarmasıdır; bunun sonucu olarak beden dili eğitimleri çoğunlukla ikna, etki yönetimi ve izlenim oluşturma gibi dışsal hedeflere yönelmiştir. Marifetname'nin bedeni bir öz-denetim ve ahlâkî terbiye alanı olarak kurgulamasının sonucu ise, beden dili kavramının yalnızca "başkalarına ne gösterildiği" değil, "kişinin kendisiyle ne yaptığı" sorusunu da gündeme getirmesidir. Bu nedensel zincir, klasik metinlerin çağdaş iletişim çalışmalarına yalnızca tarihsel bir merak nesnesi olarak değil, kavramsal ufuk genişletici bir kaynak olarak dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'si, çağdaş iletişim bilimlerine doğrudan veri sağlayan ampirik bir rehber değil; ancak beden, iletişim, ahlâk ve insan kimliği arasındaki ilişkileri çok katmanlı bir biçimde sorgulayan kıymetli bir tarihsel-düşünsel mirastır. Bu çalışma, modern öncesi döneme ait klasik bir metnin, çağdaş kuramların ışığında ve metodolojik sınırları gözeterek analiz edildiğinde, iletişim çalışmalarına nasıl yeni pencereler açabileceğini göstermiştir. Gelecekte yapılacak disiplinler arası araştırmaların, klasik Doğu ve İslam metnindeki beden algısını fenomenolojik, sosyolojik ve etik boyutlarıyla derinleştirmesi, iletişim bilimleri alanındaki kuramsal çeşitliliğin zenginleşmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (1997). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Argyle, M. (1988). *Bodily communication*. London: Methuen.
- Bingöl, A. (1993). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ilim anlayışı. *Felsefe Dünyası*, 9, 14–20.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

- Burgoon, J. K., Guerrero, L. K., & Floyd, K. (2016). *Nonverbal communication* (3rd ed.). New York, NY: Routledge.
- Carney, D. R., Cuddy, A. J. C., & Yap, A. J. (2010). Power posing: Brief nonverbal displays affect neuroendocrine levels and risk tolerance. *Psychological Science*, 21(10), 1363–1368. <https://doi.org/10.1177/0956797610383437>
- Chalmers, A. (1997). *Bilim dedikleri*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3–4), 169–200. <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>
- Ekman, P. (2003). *Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life*. New York, NY: Times Books.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1978). *Facial action coding system: A technique for the measurement of facial movement*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1999). *Marifetname: Açıklamalı eksiksiz metin* (M. F. Meyan, Haz.). İstanbul: Bedir Yayınları. <https://archive.org/details/111-ibrahim-hakki-marifetname-compressed/page/n3/mode/2up>
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York, NY: Anchor Books.
- İbrahimhakkıoğlu, M. (1992). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Irmak, N. (1973). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mârifetnâme'si. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36.
- Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2010). *Nonverbal communication in human interaction* (7th ed.). Boston, MA: Wadsworth.
- Knapp, M. L., Hall, J. A., & Horgan, T. G. (2014). *Nonverbal communication in human interaction* (8th ed.). Stamford, CT: Cengage Learning.
- Mehrabian, A. (1971). *Silent messages*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Okumuş, E. (2008). Mârifetnâme'de beden. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(4), 9–44.
- Pease, A., & Pease, B. (2006). *The definitive book of body language*. New York, NY: Bantam Books.
- Scherer, K. R. (2003). Vocal communication of emotion: A review of research paradigms. *Speech Communication*, 40(1–2), 227–256. [https://doi.org/10.1016/S0167-6393\(02\)00084-5](https://doi.org/10.1016/S0167-6393(02)00084-5)
- Schütz, A. (2020). Dominance or prestige: A review of the effects of power poses and body postures. *Social and Personality Psychology Compass*, 14(7), e12559. <https://doi.org/10.1111/spc3.12559>
- Todorov, A. (2017). *Face value: The irresistible influence of first impressions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Todorov, A., Olivola, C. Y., Dotsch, R., & Mende-Siedlecki, P. (2015). Social attributions from faces: Determinants, consequences, accuracy, and functional significance. *Annual Review of Psychology*, 66, 519–545. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143831>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zebrowitz, L. A. (1997). *Reading faces: Window to the soul?* Boulder, CO: Westview Press.